

Inspektion av Umeå tingsrätt den 25–27 april 2023

Inspektionen i korthet: Efter en inspektion av Umeå tingsrätt med huvudsaklig inriktning på handläggningen av ärenden om godmanskap och förvaltare konstaterar JO att hennes intryck av verksamheten i de granskade delarna är mycket gott. JO uppfattar att tingsrätten driver ärendena mot ett snart avgörande och samverkar på ett välfungerande sätt med Överförmyndarnämnden i Umeåregionen, som inspekterades vid samma tillfälle. JO uttalar sig bl.a. om motiveringar i beslut om anordnande av godmanskap och förordnande av särskild företrädare för barn.

Inspektionen omfattade vidare familjemålen och JO gör flera uttalanden, särskilt om rättens prövning av s.k. samförståndslösningar. Hon understryker att rätten även i en sådan situation behöver göra en självständig bedömning av överenskommelsen utifrån barnets bästa och att det kan finnas behov att i en dom redogöra för varför en bedömning avviker från vad som föreslagits i en vårdnads- eller umgängesutredning. I det sammanhanget framhåller JO att prövningen kan leda till att en samförståndslösning inte bör läggas till grund för ett avgörande, t.ex. på grund av uppgifter i utredningen om risker för ett barn.

I protokollet lyfts vidare positiva exempel på hur tingsrätten sätter ut samt kallar till sammanträden och skriver klara förelägganden anpassade till det enskilda målet.

Inledning

Den 25–27 april 2023 genomförde justitieombudsmannen Katarina Pålsson tillsammans med byråchefen Johan Thorblad och rättssakkunniga Madeleine Nilsson, Lovisa Cronstedt, Albert Pettersson och Jeanette Witting parallella inspektioner av Umeå tingsrätt och Överförmyndarnämnden i Umeåregionen. Katarina Pålsson deltog vid båda inspektionerna. I övrigt utfördes inspektionen av tingsrätten av Madeleine Nilsson, Lovisa Cronstedt (protokollföreläsare) och Jeanette Witting.

Syftet med att inspektera myndigheterna samtidigt var bl.a. att se hur ärenden som överklagades från nämnden till tingsrätten hanterades och hur myndigheterna samverkade. Detta protokoll avser inspektionen av tingsrätten.

Inspektionen av överförmyndarnämnden har tidigare redovisats i ett separat protokoll (dnr 2868-2023).

Inledande möte

Inspektionen inleddes tisdagen den 25 april 2023 med att JO och hennes medarbetare togs emot av lagmannen AA, chefsrådmannen BB och den administrativa direktören tillika säkerhetschefen CC. Katarina Pålsson berättade kort om JO:s verksamhet och beskrev inspektionens inriktning närmare. Tingsrättens ledning informerade om förhållandena vid tingsrätten och uppgav i huvudsak följande.

Tingsrätten har för närvarande cirka 80 anställda och verksamheten bedrivs vid en allmän avdelning, Mark- och miljödomstolen samt Hyres- och arrendenämnden. Vid den allmänna avdelningen tjänstgör, utöver lagmannen, chefsrådmannen och fyra rådmän (varav en är ställföreträdande chefsrådman), tre fiskaler, nio tingsnotarier, en handläggarchef och elva handläggare. Tingsrätten arbetar efter ett rotelsystem som innebär att mål och ärenden lottas på rotlar med en ansvarig domare. Till domarna knyts en notarie som roterar mellan rotlarna. Notarierna hanterar även egna mål. Målen och ärendena fördelas också på underrotlar knutna till en handläggare, vilka hanterar mål åt flera domare och har omfattande delegation. Målhanteringen är i princip digital. Sedan en tid har tingsrätten arbetat för en sammanhållen domstol över verksamhetsgrenarna; numera har den allmänna avdelningen ett gemensamt chefskap med nämnderna, verksamheterna samplaneras och domarna hjälps åt oavsett organisatorisk tillhörighet.

AA beskrev något om tingsrättens utbildning och handledning av tingsnotarier och tingsfiskaler. Exempelvis träffar han och en rådmän den sistnämnda gruppen varannan vecka för att diskutera varandras domar och förhandlingar som de besökt tillsammans. Han berättade vidare att det gjorts en regional satsning med utbildningspass för fiskalerna varannan månad.

Det inledande mötet avslutades med en rundvandring i tingsrättens lokaler.

Inspektionens omfattning

Inspektionen var i första hand inriktad på tingsrättens hantering av domstolsärenden och särskilt ärenden om godmanskap och förvaltarskap enligt 11 kap. föräldrabalken, FB, på den allmänna avdelningen. Vid inspektionen granskades därför samtliga ca 80 pågående och de senast 50 avgjorda ärendena avseende god man och förvaltarskap samt de 25 äldsta pågående och de 25 senaste avgjorda övriga domstolsärendena. Härutöver granskades de 25 äldsta pågående och de 25 senaste avgjorda indispositiva tvistemålen (undantaget gemensamma ansökningar om äktenskapskillnad), de 25 äldsta pågående och de 25 senaste avgjorda förenklade tvistemålen (FT-målen). Slutligen gicks de 50 senaste häktningsbesluten igenom men handläggningen av andra brottmål var inte föremål för inspektionen. Tingsrättens doms- och beslutsböcker för tiden den 28 februari 2022 till den 11 april 2023 undersöktes stickprovsvis.

JO hade före inspektionen hämtat in bl.a. tingsrättens arbetsordning, verksamhetsplan för 2023–2025 och handlägningsrutiner. Under inspektionen

tog JO även del av andra styrande dokument, såsom tingsrättens rutiner för hantering av sekretess. JO fick också kompletterande information i samtal med tingsrättens anställda.

Avslutande möte

Vid ett avslutande möte torsdagen den 27 april 2023 hölls en översiktlig genomgång med lagmannen AA, rådmannen DD, tingsfiskalen EE och administratören FF av de iakttagelser som hade gjorts under inspektionen, varvid tingsrätten fick tillfälle att lämna kommentarer.

lakttagelser och bedömningar

JO:s övergripande synpunkter

Det sammantagna intrycket av tingsrättens verksamhet i de inspekterade delarna var mycket gott, såväl övergripande som i den enskilda mål- och ärendehanteringen. Det finns i enlighet med förordningen (1996:381) med tingsrättsinstruktion (tingsrättsinstruktionen) en tydlig ansvarsfördelning samt klara riktlinjer och anvisningar för det löpande arbetet.

Vid tidpunkten för inspektionen hade tingsrätten 982 öppna mål. Av dessa var såvitt av intresse 444 brottmål, 66 dispositiva tvistemål, 197 indispositiva tvistemål, 26 FT-mål och 184 domstolsärenden. Av brottmålen var 49 äldre än ett år. Motsvarande siffra för de indispositiva tvistemålen var 3, tvistemålen 6 och för domstolsärenden 18. Det äldsta pågående FT-målet kom in i december 2022.

Sammanfattande för de granskade akterna var att det var god ordning och dokumentation. I dagboksbladen framgick t.ex. beträffande inkomna handlingar vem som gett in dem och vad de avsåg. Det var enkelt att följa handläggningen. (Jfr 5 kap. 1 och 2 §§ offentlighets- och sekretesslagen [2009:400], OSL, samt 5 § förordningen [1996:271] om mål och ärenden i allmän domstol.) Det förekom inte heller känsliga uppgifter i dagboksbladen utan tjänsteanteckningar med sådant innehåll fanns i separata dokument.

Målen och ärendena drevs framåt på ett effektivt sätt; det noterades inte några längre perioder av passivitet i handläggningen och den skriftväxling som förekom framstod som motiverad. Tingsrättens förelägganden var anpassade till situationen i det enskilda fallet med bl.a. riktade frågor och förklarande innehåll. Språket i dessa skrivelser var oftast föredömligt enkelt och begripligt. De flesta domar och beslut som granskades var väl skrivna.

Särskilt om domstolsärendena

Allmänt om handläggningen av ärenden

Handläggningen i ärendena inleddes som regel omedelbart efter det att ansökan kom in eller ärendet anhängiggjordes. Hanteringen var handfast och ärendena drevs aktivt framåt. Det fanns flera goda exempel på riktade förelägganden och dokumenterad kontakt med parterna då något varit otydligt eller flera anstånd

begärts. Tjänsteanteckningar var välskrivna. Bevakningar var inlagda där det var aktuellt och dessa följdes av allt att döma upp kontinuerligt. Det var lätt att följa handläggningen i dagboksbladen. Omloppstiderna var i allt väsentligt mycket goda. Inte i något fall uppmärksammades att tvistiga, omfattande eller svåra ärenden eller ärenden som av någon annan orsak kräver särskild erfarenhet hade handlagts av tingsnotarier (se 16–18 §§ tingsrättsinstruktionen).

Handläggningen av ärenden om godmanskap och förvaltare

I de fall ärendena hade en något längre omloppstid berodde det nästan uteslutande på svårigheter att rekrytera ställföreträdare. Det noterades dock att det problemet inte tycktes finnas i de svåraste ärendena där behovet av ställföreträdare var som störst.

När överförmyndarnämnden meddelade att det var svårt att hitta en ställföreträdare medgav tingsrätten längre anstånd med att komma in med förslag på en lämplig person. I övriga fall tillämpade tingsrätten en normal svarstid om två–tre veckor. Av det kunde utläsas att utgångspunkten för handläggningen var att ärendet skulle drivas mot ett snabbt avgörande och vidare det fanns en flexibilitet som innebar att de svårare ärendena inte tyngdes av onödig skriftväxling myndigheterna emellan.

I vissa fall fördröjdes handläggningen på grund av svårigheter att hämta in läkarintyg vilket föranledde flera framställningar om anstånd. Den bakomliggande anledningen syntes vara långa väntetider till läkarmottagningarna. I de fall tingsrätten förelade överförmyndarnämnden att komma in med läkarintyg och annan utredning gjorde nämnden regelmässigt det i rätt tid. I vissa ärenden, som gällde upphörande av ställföreträdarskap, hämtade tingsrätten in läkarintyg direkt från läkare.

Det förekom att tingsrätten tog hjälp av överförmyndarnämnden i handläggningen. I några fall där tingsrätten hade svårt att få kontakt med huvudmannen, förelade domstolen nämnden att hämta in dennes inställning, och redogöra för denna samtidigt som nämnden lämnade förslag på ställföreträdare.

JO Katarina Pahlsson: I samband med inspektionen av tingsrätten inspekterades alltså även Överförmyndarnämnden i Umeåregionen. Detta gjorde det möjligt att följa ärendena om ställföreträdarskap från båda myndigheterna och granska hur de samverkade.

Såväl denna inspektion som inspektionen av överförmyndarnämnden har gett mig bilden att nämnden och tingsrätten – med iakttagande från respektive håll av att myndigheterna är självständiga med olika roller – samverkar på ett välfungerande sätt. Jag har upplysts om att man har regelbundna möten om samverkansfrågor på ett övergripande plan. Också i enskilda ärenden som granskats under inspektionerna framstår dialogen mellan nämnden och tingsrätten som bra. Exempelvis tycks enklare frågor som uppstått ha kunnat redas ut genom telefonsamtal. Sammanfattningsvis tycks det goda arbetssättet bidra till

att ärenden inte faller mellan stolarna, vilket förstås är till gagn för enskilda berörda.

Det är angeläget att den som behöver hjälp av en ställföreträdare kan få det utan onödigt dröjsmål. Naturligtvis är det därför bekymmersamt att det i några fall inte alls hade gått att rekrytera en ställföreträdare. Som framgår av protokollet från inspektionen av överförmyndarnämnden är just rekrytering av gode män och förvaltare nämndens största utmaning. I de fall tingsrättens handläggning dragit ut på tiden eller ställföreträdarskap inte har gått att anordna eller bibehålla tycks detta huvudsakligen ha grundat sig i dessa svårigheter.

Vid min inspektion av överförmyndarnämnden lyftes frågan om inhämtande av läkarintyg i tingsrättens ärenden om upphörande av förvaltarskap. Jag har i min tillsyn noterat att det i viss mån är omstritt om domstolen då kan begära att en överförmyndarnämnd ska hämta in sådan utredning och att det förekommer att tingsrätter och nämnder har olika uppfattning om rättsläget. Det finns skäl för mig att i annat ärende återkomma till förfarandet runt detta.

Motiveringar i beslut om anordnande av godmanskap

Vid granskningen noterades en bred variation i utformningen av besluten när det gällde ärenden om ställföreträdarskap. I många fall var besluten tydliga och välskrivna, men i flera ärenden om anordnande av godmanskap hade tingsrätten bifallit ansökan och utsett en god man för den enskilde utan någon motivering (se t.ex. Ä 1908-22, Ä 3537-22, Ä 50-23, Ä 329-23, Ä 429-23 och Ä 697-23). I andra fall var motiveringen bristfällig och det framgick inte av skälen att alla rekvisit för att anordna godmanskap var uppfyllda (t.ex. Ä 276-23, Ä 438-23 och Ä 673-23).

JO Katarina Pahlsson: Om någon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person ska rätten, om det behövs, besluta att anordna godmanskap för honom eller henne. Ett sådant beslut får inte meddelas utan samtycke av den för vilken godmanskap ska anordnas, om inte den enskildes tillstånd hindrar att hans eller hennes mening hämtas in. (Se 11 kap. 4 § första stycket FB.)

I ett beslut genom vilket en domstol avgör ett ärende ska bl.a. anges de skäl som bestämt utgången om beslutet går någon part emot eller om det annars behövs (se 28 § lagen [1996:242] om domstolsärenden och 23 § andra stycket 6 förordningen [1996:271] om mål och ärenden i allmän domstol). Skyldigheten för rätten att redovisa sina överväganden och skälen för ett beslut är motiverad bl.a. av att parter och allmänhet ska kunna kontrollera hur domstolen resonerat. Även om det kan vara kortfattat måste sambandet mellan de rekvisit som lagen ställer upp i det enskilda fallet, de faktiska omständigheterna i ärendet liksom utredningen och rättens bedömning framgå. En fullständig avsaknad av motivering eller en motivering som endast är en omformulering av en bestämmelse är alltså inte godtagbar.

Det kan visserligen anses att vissa av de granskade avgörandena inte hade gått den enskilde emot, men det har varit frågan om en prövning såväl av själva förutsättningarna för anordnade av godmanskap som av om den enskilde förstått vad saken gällde (se också t.ex. 11 kap. 16 § FB). Även om det i ärenden som rör godmanskap inte sällan förekommer integritetskänsliga uppgifter, och rätten därför måste vara försiktig med att återge sådana i beslutet, bör den egna värderingen av rätten beträffande medicinska bedömningar och annan utredning framgå. Detta beror på att det är frågan om en officialprövning. Tingsrättens bedömning framgick inte i de nämnda ärendena och motiveringarna var alltså bristfälliga.

Bristande motiveringar i beslut om förordnande av särskild företrädare för barn

I flera ärenden hade tingsrätten bifallit en ansökan och utsett en särskild företrädare utan att ange vare sig några skäl för beslutet eller vad förordnandet avsåg (se t.ex. Ä 266-23, Ä 475-23, Ä 534-23, Ä 567-23, Ä 571-23, Ä 614-23 och Ä 979-23). Det framgick således inte av besluten vilken eller vilka misstänkta gärningar som låg till grund för förordnandena eller varför det förelåg behov att förordna en särskild företrädare.

JO Katarina Pahlsson: När en förundersökning har inletts eller återupptagits i fråga om ett brott som kan leda till fängelse och har begåtts mot någon som är under 18 år, ska en särskild företrädare förordnas för barnet om en vårdnadshavare kan misstänkas för brottet, eller det kan befaras att en vårdnadshavare på grund av sitt förhållande till den som kan misstänkas för brottet inte kommer att ta till vara barnets rätt. En särskild företrädare ska inte förordnas om det med hänsyn till barnet är obehövligt eller särskilda skäl annars talar mot det. (Se 1 § lagen [1999:997] om särskild företrädare för barn.)

Om barnet har två vårdnadshavare som inte är gifta eller bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden och sådana omständigheter som nyss angetts finns endast i fråga om en av dem, ska den andra vårdnadshavaren förordnas att ensam ta till vara barnets rätt under förundersökningen och i efterföljande rättegång. Om det med hänsyn till vårdnadshavarnas förhållande till varandra eller till någon annan särskild omständighet får antas vara till barnets bästa ska dock en särskild företrädare utses. (Se 2 §.) Den särskilda företrädaren ska, i stället för barnets vårdnadshavare, som ställföreträdare ta till vara barnets rätt under förundersökningen och i efterföljande rättegång samt vid åtgärder som rör verkställighet av skadestånd och ansökan om brottsskadeersättning (se 3 §).

Som jag tidigare redogjort för ska ett beslut genom vilket en domstol avgör ett ärende ange de skäl som bestämt utgången, om beslutet går någon part emot eller om det behövs. Det ligger i sakens natur att det finns motstridiga intressen i ärenden om förordnande av särskild företrädare för barn och att ett beslut om att förordna en särskild företrädare får anses gå vårdnadshavaren emot. Ett sådant beslut är ingripande för den enskilde. Inte sällan i dessa ärenden fattas det dessutom interimistiska beslut innan vårdnadshavaren har fått tillfälle att

yttra sig. Fråga kan också uppkomma om huruvida den ene av två vårdnads-
havare kan förordnas att ensam ta tillvara ett barns rätt. Jag anser alltså att
tingsrätten, låt vara att det kan göras kortfattat, bör ange de skäl som bestämt
utgången i ett sådant ärende.

Enligt min mening är det vidare angeläget att beslutet konkretiserar vilken eller
vilka misstänkta gärningar som har legat till grund för förordnandet. Avgräns-
ningen till en pågående förundersökning och efterföljande rättegång i en eller
flera instanser motiveras av det grundläggande syftet med förordnandet, dvs. att
med anledning av vissa bestämda misstankar om brott ta till vara barnets
intresse under förundersökning och i rättegång. För att undvika oklarheter i
fråga om förordnandets räckvidd är det angeläget att rätten så långt som möjligt
preciserar vilken eller vilka misstänkta gärningar som ligger till grund för
förordnandet (se prop. 1998/99:133 s. 29–30).

Särskilt om de indispositiva tvistemålen

Handläggningstider m.m.

I merparten av de granskade familjemålen hade sammanträde för muntlig
förberedelse bokats kort tid efter att målet kom in och i många fall genomförts
inom två månader. I en majoritet av de granskade målen hade huvudförhandling
bokats vid den muntliga förberedelsen varvid parterna också muntligen delgetts
kallelser. Regelmässigt innehöll protokollen från de muntliga förberedelserna en
tidsplan för målets fortsatta handläggning.

Även i dessa mål gav dagboksbladen genomgående en god överblick över
handläggningen. Vid exempelvis svårigheter att få kontakt med en part innehöll
dagboksbladet noggranna anteckningar om vilka ansträngningar och kontakt-
försök som gjorts. När ett sammanträde eller förhandling ställts in fanns så gott
som genomgående en tydlig förklaring till det.

Sekretessfrågor

I tingsrättens skriftliga rutiner för hantering av sekretess uppmärksammas att
det i mål om vårdnad m.m. är en förutsättning för sekretess enligt 36 kap. 1 §
andra stycket OSL att en part begär det. Enligt rutinerna förordas därför, när
exempelvis en vårdnadsutredning med klart känsliga uppgifter kommer in, att
parternas synpunkter i frågan om sekretess efterfrågas och vidare att sekretess-
markering inte sker med automatik.

I vissa av de avslutade familjemålen noterades dock att det förekom sekretess-
markerade handlingar utan att det klart gick att utläsa när och på vilket sätt
begäran om sekretess framställdes av part. I andra mål förekom känsliga
uppgifter utan att framgick om frågan om sekretess hade lyfts med parterna
under målets handläggning.

Vid inspektionen uppmärksammades även några andra brister vad gäller
hanteringen av sekretessreglerade uppgifter. I t.ex. en familjemålsdom hade
fogats en s.k. partsbilaga som rörde en av parterna. I anslutning till uppgifterna

om parten på avgörandets förstasida fanns dels en anmärkning om sekretess, dels en hänvisning till partsbilagan. Av domen framgick att parten hade en sekretessmarkering i folkbokföringen och att anledningen till detta var en hotbild från motparten. Avgörandet saknade emellertid ett förordnande om att någon sekretessbestämmelse skulle vara fortsatt tillämplig på uppgifterna i partsbilagan.

JO Katarina Pålsson: Sekretess hos domstol gäller för uppgift om en enskilds personliga eller ekonomiska förhållanden, om en part begär det och det kan antas att den enskilde eller någon närstående till denne lider skada eller men om uppgiften röjs och uppgiften förekommer i bl.a. mål enligt föräldrabalken (se nyss nämnda bestämmelse i OSL). Det raka skaderekvisitet innebär en presumtion för att uppgifterna är offentliga och en förutsättning för sekretess i mål om vårdnad m.m. är alltså att en part har framställt en begäran om det. I de fall en förhandling hålls i målet måste framställningen göras innan uppgifterna läggs fram vid den. Vid en skriftlig handläggning måste partens begäran göras innan domstolen skiljer målet från sig, annars gäller inte sekretessregleringen för uppgifterna hos domstolen. En upplysning om skyddat boende i ett mål om umgänge har ansetts som en begäran om sekretess enligt bestämmelsen (se JK:s beslut den 31 mars 2003, dnr 2967-01-21).

Jag vill mot denna bakgrund framhålla vikten av en tydlig och enhetlig dokumentation av uppgifter om huruvida en part har framställt en begäran om att uppgifter, t.ex. i en vårdnadsutredning, ska omfattas av sekretess. Om en utredning innehåller klart känsliga uppgifter bör domstolen enligt min mening också på eget initiativ, i enlighet med tingsrättens handläggningsrutin, ta reda på parternas synpunkter i frågan (se Heuman m.fl., Sekretess m.m. hos allmän domstol – en handbok, femte uppl., s. 87, jfr vidare JO 2009/10 s. 47). En omsorgsfull dokumentation i dessa frågor kan även underlätta en eventuell senare sekretessprövning om någon begär ut handlingar i ett avslutat mål.

För att en sekretessbestämmelse som gäller för en uppgift i ett mål eller ärende ska fortsätta att vara tillämplig när den tagits in i ett avgörande krävs att rätten beslutar om det (se 43 kap. 8 § OSL). Som jag understrukit i flera beslut är det angeläget att den ansvariga domaren uppmärksammar aktuella sekretessfrågor. Med hänsyn till vad som framgick i det nämnda familjemålet utgår jag från att avsikten var att det skulle råda s.k. fortsatt sekretess för vissa uppgifter och är kritisk till att domen trots det saknade sekretessförordnande (se också JO 2021/22 s. 359).

Beslut om umgänge i mål om vårdnad om barn m.m.

I T 2788-22 hade tingsrätten beslutat att interimistiskt förordna om umgänge med umgängesstöd. Förordnandet innehöll dock ingen uppgift om dag och tid för umgänget. Istället överlämnades detta till familjerätten att bestämma om. På liknande sätt hade tingsrätten i T 3615-22 beslutat om interimistiskt umgänge

med umgängesstöd. Inte heller i det fallet fanns något förordnande om dag och tid för umgänget utan beslutet överlämnades till familjerätten.

I ett annat mål hade tingsrätten i dom beslutat att parternas gemensamma barn skulle ha rätt till umgänge med sin pappa via Skype en gång varannan vecka under en tid för att därefter utökas till att dessutom omfatta mer frekventa telefonsamtal. Det framgick att pappan avtjänade ett fängelsestraff samt att barnen och mamman levde med skyddade adressuppgifter på hemlig ort. I domskälen angav tingsrätten att det för barnens bästa var viktigt att pappan återknöt kontakten med dem och att det lämpligen skulle ske genom kontakt inledningsvis via Skype. Enligt domen utgick tingsrätten från att Skypesamtalen och telefonsamtalen skulle vara övervakade och avbrytas om barnens vistelseort riskerade att röjas.

JO Katarina Pahlsson: Rätten får på talan av en förälder som vill umgås med sitt barn, besluta om umgänge mellan barnet och den föräldern (se 6 kap. 15 a § FB). När rätten beslutar om umgänge får rätten även besluta att en person som utses av socialnämnden ska medverka vid umgänget, s.k. umgängesstöd. Ett beslut om umgängesstöd ska gälla för en viss tid, vilken ska anges i beslutet. Innan ett beslut om umgängesstöd meddelas ska rätten hämta in ett yttrande från socialnämnden. (Se 6 kap. 15 c § första och andra stycket FB.) Rättstvister mellan enskilda får inte utan stöd av lag avgöras av andra myndigheter än domstolar (se 11 kap. 5 § regeringsformen).

JO har vid flera tillfällen uttalat att förordnanden som innebär att rätten överlämnar åt socialnämnden att bestämma tidpunkten för umgänget eller där domstolen lämnar öppet när och var umgänget ska äga rum – eller det ska bestämmas i samråd med föräldrarna och umgängesstödet – inte har varit lagligen grundade. (Se t.ex. mitt beslut den 19 januari 2021, dnr 1325-2020, och den 22 februari 2023, dnr 8220-2021, samt protokollet från JO:s inspektion av Eksjö tingsrätt, den 5–7 april 2016, dnr 1677-2016.) Jag är alltså kritisk till att tingsrätten i de berörda målen hade överlämnat till familjerätten att besluta om dag och tid för umgänget.

När det gäller domen varigenom tingsrätten förordnat om Skype- och telefonumgänge för några barn med deras i anstalt intagne pappa tyder min granskning på att det inte hade hämtats in något underlag från Kriminalvården i fråga om förutsättningarna att genomföra ett umgänge. Det är enligt min mening förvånande, i synnerhet som samtalen – enligt domskälen – också antogs bli övervakade av kriminalvårdspersonal. Inte heller framgår om tingsrätten beaktat den rättsliga reglering som gäller för intagnas kontakter. För att en intagen ska få ringa eller ta emot Skype- eller telefonsamtal krävs således som huvudregel att han eller hon har beviljats ett tillstånd av Kriminalvården för den andra personen och förbindelsen genomförs sedan i den utsträckning det lämpligen kan ske. Kommunikation kan vägras om den t.ex. kan vara till skada för någon och avlyssning får endast äga rum om det är nödvändigt av säkerhetsskäl. (Se

7 kap. 4 och 5 § fängelselagen [2010:610].) I frågor som berör barn ska barnets bästa särskilt beaktas och bedömningarna ska ta sin utgångspunkt i det enskilda barnets situation (se 1 kap. 2 a § Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd om fängelse, KVFS 2011:1).

Det är förstås angeläget att barn kan behålla kontakten med en frihetsberövad förälder, om det anses vara mest förenligt med ett barns bästa. Och givetvis har jag inte några synpunkter på tingsrättens bedömning av vad som varit det bästa för de aktuella barnen. Jag anser emellertid att det funnits brister vid tingsrättens avgörande och att det är tveksamt om det beslutade umgänget är verkställbart. Domen väcker flera frågor om domstolens respektive Kriminalvårdens mandat när det gäller barns umgänge med intagna. Eftersom jag även har tillsyn över den senare myndigheten kan jag få anledning att återkomma till detta.

Bedömningar och motiveringar av barnets bästa

I ett av de granskade målen hade Individ- och familjenämnden i Umeå kommun gjort en utredning och föreslagit att inget fysiskt umgänge skulle äga rum mellan barnet och den ena föräldern med hänvisning till allvarliga risker för bl.a. våld, hot och kränkningar. Två månader senare nådde föräldrarna en samförståndslösning som bl.a. innebar att barnet skulle ha rätt till umgänge med den föräldern varannan helg, fredag till söndag. Tingsrätten meddelade dom i enlighet med detta och angav i domskälen att det som parterna hade kommit överens om framstod som förenligt med barnets bästa. Av domen framgick att vårdnadsutredningen hade kommit in men inte vilka rekommendationer denna innehöll eller vilka övriga överväganden som låg till grund för tingsrättens dom.

JO Katarina Pahlsson: Barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om vårdnad, boende och umgänge. Rätten ska fästa särskilt avseende vid risker för barnet, såsom att det kan utsättas för övergrepp eller annars fara illa. (Se 6 kap. 2 a § FB och art. 3.1 Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter, barnkonventionen.) En del av bedömningen är vad barnets föräldrar anser är bäst för barnet (se art. 5 och 18 barnkonventionen). Domstolen har dock en särskild skyldighet att se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillräckligt utredda och innan ett sådant mål avgörs ska socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Om det behövs får rätten vidare uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utse någon att utföra en vårdnadsboende- eller umgängesutredning. Om det inte är olämpligt, ska den som utför utredningen lämna ett förslag till beslut. (Se 6 kap. 19 § FB.)

Domstolen ska också verka för att parter uppnår en samförståndslösning, om det inte är olämpligt med hänsyn till målets beskaffenhet och övriga omständigheter (se 42 kap. 6 § andra stycket 5 och 17 § första stycket rättegångsbalken, RB, se dessutom 6 kap. 18 och 18 a §§ FB). Från lagstiftarens sida är det en allmän utgångspunkt att samförståndslösningar kan antas vara bäst för barnet (se prop. 2005/06:99 s. 62 f. och 90 f.). I fall där den ena föräldern har gjort sig skyldig till våld eller annat övergrepp mot den andra föräldern, barnet eller

något syskon bör domstolen dock vara särskilt försiktig med att godta eller verka för en samförståndslösning. Skulle domstolen komma fram till att en sådan lösning inte är förenlig med barnets bästa, ska den inte läggas till grund för domstolens avgörande. (Se a. prop. s. 104.)

En dom ska avfattas skriftligen och i skilda avdelningar ange bl.a. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet (se 17 kap. 2 § första stycket och 7 § första stycket 5 RB). Hur utförliga skälen bör vara beror på omständigheterna i det enskilda målet. Vad som i domen behöver redovisas av det som kommit fram och föreslagits i en vårdnads- eller umgängesutredning är naturligtvis en bedömningsfråga. Av ett rättsfall från Högsta domstolen framgår emellertid att det kan finnas skäl för en domstol att motivera varför den avviker från förslagen i en sådan utredning (se NJA 2009 s. 798). Det kan i detta sammanhang noteras att utredningen utgör processmaterial även om den inte har lagts fram vid en huvudförhandling (se 17 kap. 2 § andra stycket RB). Den torde under alla förhållanden vara känd för såväl parterna som den domare som ska avgöra målet.

Att en dom som grundas på en samförståndslösning innehåller mindre omfattande skäl kan i de flesta fall framstå som naturligt även i mål om vårdnad och umgänge. Det torde vara vanligt att domskälen då egentligen bara inkluderar den kortfattade standardformuleringen att vad parterna har kommit överens om får anses förenligt med barnets bästa. Om samförståndslösningen skiljer sig från förslagen i en vårdnads- eller umgängesutredning kan det dock enligt min mening finnas anledning för rätten att redovisa ytterligare skäl för sin bedömning. I min tillsyn över de allmänna domstolarna har det i bl.a. klagomål framförts att det inte alltid sker i sådana fall. Jag noterar att domen i det vid inspektionen granskade familjemålet inte heller innehöll några utförliga skäl.

Jag vill understryka att rätten har att beakta barnets bästa så länge som målet är anhängigt. Den skyldigheten påverkas inte av att en part i ett vårdnadsfall när som helst kan återkalla sin talan eller att parterna utom rätta kan komma överens i alla frågor om vårdnad, boende och umgänge för sina barn. Det förhållandet att ett familjemål är av indispositiv karaktär innebär således att rätten inte utan vidare kan gå med på en av parterna nådd samförståndslösning. Om det i utredningen har kommit fram uppgifter om t.ex. våld eller övergrepp måste domstolen göra en egen särskild riskbedömning. Det kan vidare vara fråga om att ett barn har kommit till tals i ett barnsamtal och då på ett tydligt sätt fört fram att han eller hon inte vill ha något umgänge med en av sina föräldrar. Även om domstolen givetvis är självständig i sitt beslutsfattande har en riskbedömning som är gjord i en vårdnads- eller umgängesutredning normalt stor betydelse för rättens överväganden och ställningstaganden. Prövningen kan alltså leda till att en samförståndslösning inte bör läggas till grund för en dom. Rätten får då ta ställning till målets fortsatta handläggning och eventuellt kalla parterna till ett sammanträde. Om rätten trots uppgifter om risker för barnet däremot kommer fram till att en samförståndslösning ska godtas anser jag att

rätten i avgörandet särskilt bör redogöra för den riskbedömning som har gjorts i det enskilda fallet och hur den förhåller sig till utredningen i målet samt redovisa skälen för varför parternas överenskommelse ändå anses förenlig med barnets bästa.

Informationssamtal

JO Katarina Pålsson: Sedan den 1 mars 2022 gäller enligt 6 kap. 17 c § FB att domstolen, när föräldrarna inte är överens i en fråga som rör vårdnad, boende eller umgänge, får ta upp ett yrkande avseende en sådan fråga till prövning endast under förutsättning att den förälder som framställer det inom ett år dessförinnan har deltagit i ett informationssamtal hos socialnämnden. Trots att ett sådant samtal inte har ägt rum kan domstolen ta upp yrkandet om det finns särskilda skäl. Av förarbetena framgår att undantaget ska tillämpas restriktivt och att domstolen bör dokumentera en bedömning att det finns sådana skäl (se prop. 2020/21:150 s. 146).

Granskningen gav intrycket att tingsrätten rutinmässigt kontrollerar att ett intyg om informationssamtal har bifogats en ansökan om stämning i mål om vårdnad, boende eller umgänge. I de fall ett sådant intyg saknades framgick det genom en notering i dagboksbladet att tingsrätten hade uppmärksammat det och tagit ställning till om det förelåg särskilda skäl för att ändå ta upp målet till prövning.

De förenklade tvistemålen

Med något undantag utfärdades stämning omgående och målen sattes snabbt ut till muntlig förberedelse. Förelägganden som skickades ut var, när det fanns behov av det, anpassade till parten. Vid den muntliga förberedelsen upprättades tidsplaner för den fortsatta handläggningen. Det äldsta pågående målet hade kommit in i december 2022.

JO Katarina Pålsson: Handläggningen av de förenklade tvistemålen levde upp till de krav som kan ställas på hanteringen. Tingsrätten använde de verktyg som rättegångsbalken erbjuder för att på ett rättssäkert och effektivt sätt driva målen mot ett avgörande. Inte i något fall uppmärksammades att tingsnotarier hade handlagt mål utan att vara behöriga till det (se 16 och 18 §§ tingsrättsinstruktionen). De domar som granskades framstod som välmotiverade.

Häktningsfrågor

Vid granskningen av häktningsbeslut uppmärksammades att tingsrätten i samtliga fall där åklagaren hade begärt tillstånd att ålägga den misstänkte restriktioner hade beviljat det fullt ut (se 6 kap. 2 § häkteslagen [2010:611]). Det framgick av häktningsprotokollen att åklagaren ofta utvecklade skälen för den s.k. kollusionsfaran, och därmed sin begäran för restriktioner, medan vad den misstänkte gjorde gällande sällan återgavs. Endast i undantagsfall motiverade tingsrätten sitt beslut närmare. I ett fall (B 940-23) hade den misstänkte särskilt motsatt sig att åklagaren skulle få inskränka rätten att vistas i

gemensamhet, men inte heller i det fallet motiverade tingsrätten varför restriktionen ändå beviljades.

När åklagaren begärde förlängning av åtalstiden höll tingsrätten regelmässigt omhäkningsförhandling en gång i månaden i enlighet med tingsrättens rutindokument (Lathund häktning och Handläggningsrutiner för brottmål). I en del protokoll hade åklagarens muntliga uppgifter om tidsplan för förundersökningen redovisats. Endast i undantagsfall förekom skriftliga tidsplaner (se t.ex. B 940-23). I flera mål framgick inte att tingsrätten hade kontrollerat att det väckta åtalet överensstämde med det brott som häkningsbeslutet avsåg (se t.ex. B 2711-22, B 107-23 och B 899-23).

JO Katarina Pålsson: Den 1 juli 2021 trädde ett antal lagändringar i kraft i bl.a. 24 kap. RB som syftade till en effektivare hantering av häktningar och minskad isolering (se prop. 2019/20:129). Reformen innebar bl.a. att rätten på begäran av åklagaren ska ta ställning till vilka specifika slag av restriktioner som åklagaren ska få använda i det enskilda fallet (se 24 kap. 5 a § RB). Jag har tidigare haft anledning att uttala mig om domstolarnas tillämpning av bestämmelserna (se t.ex. protokollen från min inspektion av Falu tingsrätt den 22–24 mars 2022, dnr 1812-2022, och Hovrätten för Nedre Norrland den 25–27 oktober 2022, dnr 7587-2022).

För att minska isoleringen för intagna är det viktigt att frågan om behovet av specifika restriktioner blir föremål för argumentation av parterna och att tingsrätten redovisar vilka omständigheter som har förts fram (se a. prop. s. 38 f.). Även om frågan om restriktioner alltså tycks vara uppe till diskussion vid tingsrättens häkningsförhandlingar och åklagarens utvecklade skäl för sin begäran i vissa fall nedtecknats visar min granskning brister i dokumentationen men framför allt i tingsrättens motiveringar. Särskilt mot bakgrund av syftet med reformen är det angeläget att tingsrätten gör den självständiga prövning av åklagarens begäran att meddela restriktioner som förutsätts enligt 24 kap. 5 a § RB och att detta bättre kommer till uttryck.

Att tingsrätten på eget initiativ och oavsett den misstänktes inställning håller omhäkningsförhandling en gång per månad är positivt. I anslutning till detta vill jag dock påtala vikten av att en ansvarig domare, när åtal väcks, både kontrollerar att gärningarna i stämningsansökan svarar mot den brottsmisstanke som legat till grund för häkningsbeslutet och dokumenterar åtgärden (se NJA 2016 s. 453 och protokollet från min inspektion av Lunds tingsrätt den 19–21 november 2019, dnr 7403-2019).

Sedan 2021 ska vidare åklagaren i samband med en begäran om åtalsförlängning redovisa en tidsplan för förundersökningen. Eftersom rätten ansvar för att utredningen bedrivs så skyndsamt som möjligt är det viktigt att domstolen efterfrågar och följer upp en sådan tidsplan. (Se 24 kap. 18 § andra och tredje stycket RB.) Att så har skett bör även dokumenteras, t.ex. i protokollet från en omhäkningsförhandling.

Tingsrättens rutindokument kring inhämtande av belastningsregisterutdrag (BRU) i samband med häktningsförhandlingar framstod som något motsägelsefulla. I Lathund häktning angavs att BRU skulle skrivas ut till akten medan bilden av när BRU skulle hämtas in framstod mer nyanserad i Handläggningsrutiner för brottmål. I det senare dokumentet angavs att BRU ska finnas i akten om häktningsgrunden är återfall. I praktiken var dock tingsrättens rutin att alltid hämta in belastningsregisterutdrag inför den första häktningsförhandlingen. I vart fall om informationen i belastningsregistret saknar betydelse för tingsrättens prövning kan det enligt min mening ifrågasättas om ett sådant utdrag bör inhämtas (se vidare mina uttalanden i det tidigare nämnda protokollet från inspektionen av Falu tingsrätt).

Justerat den 25 augusti 2023

Katarina Pålsson